

Az Árpád-kor magyarországi irodalma

Ebben a leckében a legrégebbi magyar nyelvű szöveggel, a *Halotti beszéd és könyörgéssel* foglalkozunk. Még ha nem is értünk minden egyes szót, azért egészen jól elboldogulunk az ómagyar nyelvvel. Pedig több mint nyolcszáz éve beszéltek így! Ahhoz képest, hogy minden gyökeresen átalakult azóta, a nyelvünk aránylag keveset változott. Igaz, a szókészletünk sok tekintetben más lett, de a szabályok, a nyelvtan, a magyar nyelv „logikája” szinte ugyanolyan, mint nyolcszáz esztendeje.

- ▶ *A magyar nyelv szókészlete ma is változik. Vannak olyan kifejezések, amelyeket korábban használtak, de aztán kimentek a divatból?*

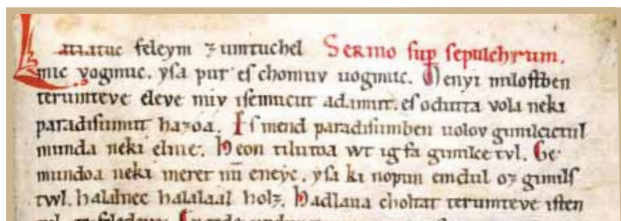
Magyarországi latin nyelvű irodalom

A magyar nyelv első emlékei a 11. századból származnak. A 12. század végéig csupán szórványemlékek, azaz idegen nyelvű szövegben található magyar szavak, kifejezések adnak hírt nyelvünk állapotáról. Az Árpád-kor irodalmi alkotásai ugyanis elsősorban latin nyelven születtek. Kiemelkedő fontosságú ezek közül Szent István király *Intelmek* című műve, amelyben a helyes uralkodásra, az uralkodó erényekre tanítja a trónörökös, Szent Imre herceget. Jelentősek az Árpád-kor történetíró munkái is. A magyarok történetéről szóló első munka, a *Gesta Hungarorum* (A magyarok cselekedetei) a 12. század végén született. A gesta szerzőjéről keveset tudunk, még a nevét sem ismerjük, ezért Anonymusként (névtelenként) beszélünk róla. A szövegben Béla király jegyzőjeként („*Bele regis notarius*”) és P. mesterként („*P. dictus magister*”) mutatkozik be. Anonymus regényes formában beszél el a honfoglalás és letelepedés történetét. Ugyancsak *Gesta Hungarorum* a címe Kézai Simon 13. század végén írott történeti munkájának, amely először jegyezte le például a csodaszarvas mondáját.

Az első magyar szövegmélek

A *Halotti beszéd és könyörgés* a magyar nyelv (sőt a teljes uráli nyelvcsalád) első fennmaradt szövegméleke, 1195 körül keletkezett. Egy latin nyelvű szertartáskönyvben talált rá Pray György jezsuita szerzetes, történész. Róla neveztek el a szöveget tartalmazó kódexet Pray-kódexnek. A *Halotti beszéd és könyörgés* egy latin temetési prédikáció szabad fordítása. A latin eredeti közvetlenül a magyar szöveg után következik.

A beszédet követő könyörgés szintén fordítás, eredetije a kódex egy másik lapján ugyancsak fellelhető.

▲ *A Halotti beszéd és könyörgés (részlet, 1195 körül)*

A sír fölött elmondott prédikáció a temetésen egybegyűlt gyászolókat az emberi mulandóságra emlékezteti. Felidézi a halál eredetének bibliai magyarázatát, Ádám és Éva bűnbeesésének történetét. Végül az elhunyt bűneinek bocsánataért könyörgő imára szólítja fel a híveket. Ahogyan tehát a bűn miatt vesztette el az ember a Paradicsomot, úgy a bűnöktől való megszabadulás által nyerheti azt vissza.

Bár a *Halotti beszéd*nél korábbról nem maradt ránk összefüggő magyar nyelvű szöveg, a prédikáció stilisztikai és retorikai (szónoki) megformáltsága arra enged következtetni, hogy azt már egy régóta élő fordítási és anyanyelvi gyakorlat előzte meg. A stilisztikai eszközök közül kiemelkedik a figura etymologica (a szótó ismétlésen alapuló alakzat (pl.: „*halálnak halálával halsz*”). A műfajánál fogva jellemzően szóban előadott szöveg emellett fejlett retorikai tudásról is árulkodik. Rendkívül erőteljes a beszédet nyitó megszólítás, amely – rámutatva a sírra – saját halandóságával szembesíti a gyászolókat. A prédikáció hatását erősíti továbbá például a kérdés („*Kik azok?*”), a felkiáltás („*Kürie eleiszon!*”) és a bevezető felszólítás variált ismétlése is („*Ahogy ti is látjátok szemetekkel.*”).

A *Halotti beszéd* elsőségének köszönhetően mára jelképes jelentésekkel is gazdagodott. Saját eredeti témáján túl a hagyományhoz való kötődést, a magyar kultúrához, illetve a nyelvhez fűződő viszonyt is kifejezheti. Így értelmezhető például Kosztolányi Dezső és Márai Sándor egyként *Halotti beszéd* címet viselő verse, vagy a kortárs költő, Tóth Krisztina *Vogymuk* című költeménye.

◀ *Anonymus (Ligeti Miklós szobra, 1903)*

„Az a tény, hogy anyanyelvem magyar, és magyarul beszélek, gondolkozom, írok, életem legnagyobb eseménye, melyhez nincs fogható. Nem külsőséges valami, mint a kabátom, még olyan sem, mint a testem. Mélyen bennem van, vérem csöppjeiben, idegeim dúcában, metafizikai rejtélyként.”

(Kosztolányi Dezső: *Ábécé a nyelvről és lélekről*)

- Szerinted mi mindent tehetünk, hogy évszázadok múlva is legyen még magyar nyelv? Milyen tényezők veszélyeztethetik anyanyelvünk hosszú távú megmaradását?

Írány a szöveg!

1. Melyik bibliai történetről szól a *Halotti beszéd és könyörgés* első fele? Írj hét-nyolc olyan múlt idejű mai ígét, amely jellemzően összefoglalja ezt a történetet!
2. Milyen kapcsolatban van ezzel a történettel a *Halotti beszéd és könyörgés* hallgatósága? Mit tanácsol a hallgatóságnak az ismeretlen szerző?
3. Keress jellemző szónoki fordulokat a *Halotti beszéd és könyörgés*ben! Jelöld be azokat a részeket, amelyek a hallgatóság tényleges jelenlétére utalnak!
4. Hány retorikai egységre osztanád a művet? Milyen mondattal kezdődnének ezek a részek?
5. Hogyan értelmeznéd a *por és hamu vagyunk és a gyümölcsben halált evett* metaforákat?
6. Fordítsd le az alábbi szavakat mai magyar nyelvre: jonhom, isa, heon, níha, ürdüing, jorgasson, sepedek!

Fogalmak

intelem: meghatározott személyhez (pl.: uralkodóhoz) intézett erkölcsi célzatú beszéd

királytűkőr: erkölcsi-tanító célú intelem, amely gyakorlati tanácsokat ad az uralkodáshoz

kódex: kézzel írt könyv, amelyet gyakran művészi értékű képekkel, miniatúrákkal és a fejezetkezdő nagybetűket kiemelő iniciálékkal díszítettek

nyelvelék: régi korból származó írott följegyzés, amelyből a nyelv régebbi állapotára, jellemző sajátosságaira lehet következtetni

prédikáció: erkölcsi-tanító célzatú egyházi beszéd

szórványelék: olyan szó, szókapcsolat vagy mondatrész terjedelmű nyelvelék, amely egy másik nyelvű szövegbe ágyazva őrződött meg

szövegelem: olyan nyelvelék, amely összefüggő gondolatokat tartalmaz

figura etymologica: azonos tövű szavak ismétlődésén alapuló szóalakzat

gesta: latin nyelvű középkori műfaj, a költészetet és a valóságot szóragoztató célzattal elegyítő történetírói mű, amely a régmúltat dolgozza fel

Középkori nyelvelékünk kezdősorai a műveltebb közönség előtt széles körben ismertek, szinte szállóigeként léteznek. Így hát amikor saját verseikbe emelik a nyelvelék címét vagy a „látjátok feleim” megszólítást a modern költők, bizton számíthatnak rá, hogy az intertextuális utalás az olvasók számára érthető lesz. Kosztolányi Dezső a gyász, a veszteség fájdalmát megszólaltató versében adott új szerepet a régi szöveg motívumainak, Márai Sándor pedig a haza és anyanyelv nélküli emigránsletről szólóban.

Olvasd el Kosztolányi Dezső *Halotti beszéd* című versét, majd írd róla 8-10 mondatos értelmező fogalmazást ezzel a címmel: *Az egyén pótolhatatlanságának megfogalmazódása Kosztolányi Dezső versében*

Írásodban vedd figyelembe ezeket a szempontokat is:

- életképi utalások mindennapi helyzetekre
- a testbeszéd jellegzetességei, apróságok
- képi kifejezőeszközök a versben
- alakzatok a versben

ÉRTELMEZÉS

Árvák (Csók István festménye, 1891)

